

МОРАЛНИТЕ ДОБРОДЕТЕЛИ, ПОРОЦИ И ПОЛИТИЧЕСКАТА АПАТИЯ

МАКСИМ МИЗОВ

Център за исторически и политологически изследвания, София

maksim_mizov@abv.bg

THE MORAL VIRTUES, VICES AND POLITICAL APATHY

MAKSIM MIZOV

Center for Historical and Politological Studies, Sofia

Abstract

The paper analyzes the connections and dependencies between political apathy and the moral virtues and vices of contemporary people. The author highlights the causes, factors and mechanisms of many differences in the motivation and behavior of the apathetic as well as the normal in their psyche and moral consciousness individuals or diverse communities.

Keywords: apathy, virtues, morality, politics, vices.

Когато днес се говори/пише за политическата апатия в нашата съвременност и обществото ни, обикновено се акцентира на електоралния абсентизъм и гражданската пасивност на хората. Но апатията има и много други лица, проявления, а пък и разностранни ефекти.

Между формирането и проявлението на нравствените добродетели, от една страна, и разширяването на „жизнените пространства“, умножаването на формите и ускоряването на динамиката на изявите в публичния и частния живот на хората на апатичните настроения, от друга страна, съществуват особен тип *зависимости*. В това няма нищо необичайно или изненадващо, защото модалностите на апатичния патос и етос не са ирелевантни на нравствените колизии, или драми на човека. В апатичните трансове или сеанси моралът никога и никъде не е пренебрежим, или маловажен фактор, който може с лека ръка и чиста съвест да се извади от сметката на окончателния анализ, на цялостната и прецизната дисекция на апатичния патос. Тъкмо обратното – изпадането в апатични настроения и по-дълготрайни състояния винаги е особен симптом за

наличието и на твърде сериозни нравствено-психични проблеми, или дилеми пред техния субект, или пък за развитието на сложни деструктивни процеси и изменения в неговото съзнание, самосъзнание и поведение. А такива изменения няма как да не провокират и съответни негативни отражения в сферата на взаимоотношенията и конкуренциите между нравствените добродетели и пороците.

Подобна одиозна зависимост или закономерност е разбираема и обяснима: апатиите винаги, а и по своеобразен начин алармират, или удостоверяват за много сериозни съперничества между нравствените добродетели и моралните пороци на техните субекти.

Ако нравствените добродетели са не само особени показатели за способностите на субекта им да отстоява и проявява по впечатляващ и ефективен начин своята автентичност и автономност, а пък апатичните настроения или състояния винаги сигнализируют за особено сериозни, или дори за много тежки проблеми, или дилеми в сферата на автономността и автентичността на субекта им, няма как апатичните „трансове“ да не разкриват – най-често по дискретни начини и невинаги достатъчно адекватно осъзнати форми – проблематизацията, а и реализацията на доста съществени промени в статуса на моралните (му) добродетели.

Апатията винаги поставя „под въпрос“ естеството, статуса, формите, начините, възможностите и мащабите на човешката автономност и автентичност. Тя (явно или тайно, осъзнато или неосъзнато) силно ограничава, или мащабно „орязва“ техните пълномощия, редуцира, или понякога даже напълно елиминира влиянието им върху мотивационните избори и поведенческите технологии в рамките на конкретните ситуации, или жизнени казуси.

Когато към влиянията в сферата на психиката и нравствеността се добавят и тези на политиката, нещата или процесите в такива деликатни взаимоотношения и зависимости стават още по-сложни, по-противоречиви и по-трудни за осмисляне, преценяване, контрол, регулация и практическа реализация в съответни постъпки. Затова нравствената мотивация и регулация на изпадналия в апатичен шок субект е по-сложна, драматична и много по-трудно податлива на ефикасен контрол и управление в сравнение с онази, която е характерна за намиращия се в добра, или, още повече, в превъзходна морално-психическа кондиция субект.

Апатичното моментно настроение или хронично състояние винаги създава, но и по своему сигнализира за доста съществени проблеми, а и промени в синхронизацията, или във взаимната индукция между нравствените добродетели на субекта. Защото, ако при нормалния морално-психичен статус на човека обикновено неговите морални качества или нравствени добродетели взаимно се подкрепят като с това увеличават коефициента на полезното си действие в рамките на конкретни ситуации, то при изпадането на субекта в апатично настроение, а още повече в апатичен шок, или в тежко и продължително хроническо апатично състояние, това обичайно синхронизиране се проблематизира, затруднява, или даже може напълно да блокира. В условията на тежка душевна или морална колизии апатичният субект се поставя пред много по-сериозни изпитания и препятствия в предпочитанията си на коя от нравствените си добродетели да заложи в дадена ситуация, а и коя да пренебрегне. В много сложни, а и особено при тежки екзистенциални ситуации и душевни колизии апатичният субект може да се окаже принуден от обстоятелствата или напълно съзнателно да се лиши от услугите на определени свои морални качества и нравствени добродетели, на които той иначе традиционно особено много държи, а пък и доста високо цени.

Нещо повече, в етически план е много важно да се осмисли и прецени защо и как апатията (в т.ч. и политическите ѝ разновидности) може да бъде нравствена добродетел, или – обратно – морален порок. В този контекст историята на етическите учения и теории не ни е завещала универсален отговор, нито „златно правило“, което трябва да се спазва непременно, въпреки и независимо от естеството на обстоятелствата, или от характера и специфичните особености на дадени ситуации. Като пример в този аспект можем да визираме стоическата етика, която смята и ревностно прокламира апатията като важна и значима нравствена добродетел на човека, която му помага да се справи успешно, макар и без удоволствия, с проблемите и дилемите, изненадите, тежките несгоди, или пък със съвършено неочакваните рискове в живота. Не случайно Андре Конт-Спонвил (Конт-Спонвиль, 2012: 60) подчертава, че безразличието, на което обикновено хората гледат с разбираема подозрителност и оценяват предубедено, в дадени жизнени ситуации и обстоятелства може да се окаже ценна, но и полезна добродетел, която преди това не се е мислела за такава от хората.

Ако моментното или хроничното и тежко апатично настроение може да се смята за особена сцена, върху която се разиграва драмата на морално-психическите колизии на субекта, в които на *безразличието* (към външния свят и другите хора) е отредена специална, често и първостепенна роля, дали нравствено-етическият и психологическият анализи няма да се разминат, ако възприемем тезата, че то – безразличието, – може да е и ценно качество.

В този контекст не е необходимо да отиваме дълбоко в историята на философията и да се задълбочаваме в съкровищницата на стари етически теории и морални практики, като, например, тези на будизма, в които апатията, безразличието към всевъзможните импулси, идващи от различни посоки и източници, безчувствието към околната среда, трезвостта и дори подозрителността към моралността на подбудите и делата на другите хора, съзнателното формиране или упоритото трениране на сериозни, а и стриктно спазвани дистанции от мимолетното, тленното, незначителното и профанното, или даже на пълното отчуждение от всевъзможни, неимоверно изкусителни, но и трудно преодолими страсти и привързаности, могат да се окажат спасителни фактори, пък и доста стабилни гаранции за порядъчен живот на човека, гледащ по неприсъщ за обикновените простосмъртни хора начин на апатията.

Както виждаме и разбираме, подобен тип етически учения и морални практики се в пълен дисонанс и тежък конфликт с широко разпространените в масовата психика и общественото съзнание на хората (във всички исторически епохи и типове общества) представи или убеждения, че апатията е много сериозен, а понякога и твърде опасен порок, че тя нерядко е и символ, а и възплъщение на пагубна духовна слабост и душевна неустойчивост.

Не е нужно да прелистваме бегло каталозите на историята на етиката, повърхностно и непрецизно да спираме вниманието си и да правим галопиращи анализи, или тълкувания и на други (минали и съвременни) етически теории, или морални практики, за да се убедим, че отношенията и оценките към апатията никога не са били еднотипни, а пък и едноцветни.

Апатичното настроение или по-дълготрайно състояние, макар и не винаги по пряк и осъзнат начин, разкрива причините, произхода, характера, особеностите, формите, каналите, темповете и мащабите на проява на някои заплахи и опасности за статуса на

нравствените добродетели на субекта. Във всеки апатичен „транс“ субектът му се оказва пред тежки изпитания за имунитета, стабилността, а и ефективността на неговите морални качества.

Ако, както твърди Конт-Спонвил (Конт-Спонвилъ, 2012: 159), моралната добродетел е едновременна нормирана, а и нормативна самореализация на индивидуума, който сам си задава правила и сам си поставя ограничения, забрани за поведенческата стратегия и тактика, изхождайки най-вече от собствените си понятия и възгледи за това какво представлява и как трябва да се опазват достойнството и честта на човека, дали в условията на апатичен „транс“ субектът, който има доста сериозни проблеми с ориентацията си, а и с адаптацията към околната среда и другите хора, или пък със статуса и патоса на убежденията му за лична чест, или достойнство, може да се смята за несъмнено, а и качествено изявен добродетелен?

Всяко апатично умонастроение или състояние е едновременно интимно-духовно или съкровено-душевно бойно поле, на което се разиграват ожесточени и безпощадни сражения между нравствените добродетели и моралните пороци, в които победителят е от страната на пороците. Не са теоретически възможни, нито практически реализуеми апатични сеанси, в които нравствената добродетел да триумфира в смъртоносните си битки с порочността.

Апатията не е само духовно/душевно пространство, *сцена*, върху която си съперничат и бият докрай дадени нравствени добродетели и морални пороци. Тя е и особен *лакмус*, показващ нагледно и често болезнено кой от тях надделява в ситуацията без достатъчно ясно и понятно да обяснява защо се стига до такъв одиозен край, т.е. защо добродетелите трябва да загубят сраженията, или войната от пороците. Това настойчиво, трескаво, а и болезнено дълбаене в тъмните пластове на причините и факторите, обстоятелствата и условностите, обусловили пораженията на добродетелите от триумфа на пороците, се оказва същинската драма или мрачната история на апатичните „саморазправи“ на субекта със самия себе си.

В този аспект трябва да се направи една уговорка. В живота на всеки човек има, макар редки и неприятни, ситуации, при които той може да е проявил своите нравствени добродетели, но въпреки това да е загубил от своя противник, който определено е разчитал на моралните си пороци в техния двубой. В такива ситуации в окончателната

равносметка отстояването на добродетелите не се е оказало определящо, нито достатъчното основание да бъде постигната желаната победа, а – обратно, – то е донесло тежка загуба, разочарование и съмнения дали не е било по-полезно да се заложи на други качества, в т.ч. на морални недостатъци и дори на пороци, които обаче в конкретната ситуация биха донесли победа.

Още по-сложна, заплетена и трудна за решаване и емоционално-психично понасяне е ситуацията, в която апатичният субект ясно осъзнава, че е подходил към изникналия в ситуацията проблем, избирайки и залагайки на употребата на морални пороци, вместо на нравствени добродетели, но въпреки това е понесъл доста тежко поражение от съперника си, който може да е разчитал, а пък и използвал както добродетели, така и пороци. В такива деликатни, а и крайно неприятни в морално-психически аспект ситуации и преживявания апатичният субект, ако все още е съхранил достатъчно от моралните си качества, може и твърде сурово да се упреква, или обвинява, че не е подходил по нравствено-дължимия начин, че е заложил на моралните пороци и въпреки това не е постигнал силно желания успех.

Никой честен човек не бива да отрича, че поне веднъж в живота си, т.е. при такива сложни и трудни за разрешаване жизнени ситуации, не е изпадал в подобни душевни колизии, в тежки вътрешни колебания спрямо основателността, целесъобразността, реалната полза и практическата ефективност от употребените (негови) качества, в т.ч. на моралните му добродетели. А такива болезнени вътрешни монолози или специфични диалози със самия себе си, т.е. наум, са особено характерни и дори тривиални за изпадналите в много тежка апатична криза субекти. Ето защо корелациите между нравствените добродетели и апатичното настроение или състояние на субекта са от твърде съществено значение и затова трябва много внимателно, задълбочено, разностранно, комплексно и прецизно да се анализират.

Знаменитата дефиниция на Аристотел за нравствените добродетели като „златно сечение“ между две противоположни, но и еднакво порочни крайности, едната от които произтича от недостига, другата – от излишъка на някое човешко качество (Аристотел, 1993: кн. II, 5-6, 1106b-1107a.), може доста успешно да бъде експлоатирана при етически, политологически, психологически, антропологически и други анализи, обяснения и

трактовки на редица от тайните на генеалогията и мистериите на феноменологията на апатичния етос, а и патос.

От една страна, апатичното настроение и поведение никога не предполага *балансирано* – в морално-психичен аспект – състояние на субекта си. В него винаги се дава *превес* на едната страна, а тя най-често е свързана със слабостите, недостатъците или пороците на конкретния субект, изпаднал в такова състояние. Но, от друга страна, апатичното настроение и поведение никога не обуславя реално балансирани, прецизни и верни оценки за обстоятелствата, ролите и значенията на личностните прояви в дадената одиозна жизнена ситуация. Затова в мотивираните постъпки на апатичния субект обикновено емоционалното, ирационалното надделява, а и поставя в зависимост рационалния избор на субекта.

Апатичният субект обикновено е доста силно разтревожен, сериозно притеснен или дори понякога и съвършено неспособен да осъществи нужната му коректна, а и многостранна преценка на своите възможности и реални качества, които трябва да приложи в конкретната ситуация. Той често е морално-психично разконцентриран, пък и дебалансиран, „изкаран от релси“, способен е да „дерайлира“ в своите мотивационни и поведенчески избори и изяви.

Като прибавим към тези одиозни характеристики на вътрешния свят, на душевните колизии на апатичния субект още и външните условности, или възможностите чрез някои политически фактори и инструменти да се влияе силно върху мотивацията, емоционалния тонус и поведението на субекта, се вижда, че проблемите с решаването на апатичните настроения са много сериозни. Защото политическите условия, реалности, отношения, порядки и нрави често поставят хората в доста по-непрозрачни и трудно осъзнаваеми зависимости, което пък увеличава възможностите за, формите и начините на *драматизиране* на апатията.

В известен смисъл тези зависимости са разбираеми и обясними: апатичният патос, а и етос прекалено рядко се уповават на „екстрите“ и услугите на нравствените добродетели. В повечето случаи те са отражения или продукт на сериозни морални колизии и екзистенциални драми, в които обикновено нравствените добродетели са преминали през невероятни изпитания и неочаквани преめждия, а пък и, най-вероятно, са претърпели тежки поражения.

Няма човек, който вътрешно да е доволен от реалните победи на неговите морални добродетели над използваните от съперниците му пороци в конкретната ситуация, но и който да е, заедно с това, и напълно подвластен на разнообразните изкушения и неочакваните изтезания на апатичните размисли и преживявания. Срещите и съчетанията между нравствените добродетели и апатичните състояния са редки и обикновено са свързани с много драматични жизнени ситуации. Добродетелният човек обикновено не унива, нито се предава пред неприятните условности и разволя на фабулата, който не импонира на моралните му разбирания. Напротив, той най-често се мобилизира допълнително, изважда наяве скрити енергии, превантивно ограничаващи влиянията на рисковете да изпадне в апатия. В трудни ситуации той осъзнава, че колкото по-големи са пречките и трудностите, толкова повече следва да залага на, а и ефективно да ползва моралните си качества – нещо, което е трудно, а и рядко постижимо за изпадналия в апатия субект. Победите на нравствените добродетели почти винаги носят добро настроение, покачват тонуса, импулсират жизнения патос и укрепват моралния имунитет на човека, успял да се справи с безскрупулните съпротиви на безнравствените качества и успешно да „пречупи гръбнака“ на одиозните и неудобните обстоятелства. Те покачват „адреналина“ на оптимизма в съзнанието и битието на своите субекти. Не е типично победата на добродетелите да провокира изпадане в състояния на униние, дълбоко разочарование, повишена колебливост, потискаща несигурност, натрапчиви мисли и тягостни чувства за безнадеждност в живота. Такива емоции и изживявания обикновено са присъщи и привични за апатичния шок. Затова победителят в гладиаторските безпощадни баталии между моралните добродетели и техните смъртоносни противници – нравствените пороци, особено когато е от страната на добродетелите, прекалено трудно, а и много рядко може да попадне в коварните мрежи на апатичните състояния, а и на провокираните от тях реакции. Обратно – изживелият редица морални несполуки и тежки житейски крушения човек може лесно и бързо да попадне в капаните на апатични настроения, да се затвори и дори погребее в собствения си душевен свят, където призраците на апатията постоянно навещават неговите размисли и чувства. Затова прегръдките на апатията са доста по-често и много по-изкусително отворени за хората, преживели, или изживяващи в момента нравствени

трагедии, при което моралните им добродетели не са се оказали „на нивото“ на чуждите пороци.

Тази одиозна закономерност е особено валидна за сферата на политиката, в която на моралните добродетели обичайно се гледа с известно подозрение, умишлено скрита мнителност и дори с явна враждебност, а нравствените пороци са често – явно, или потайно – сърдечно канени гости, на които обещават всевъзможни удобства, привилегии и облаги, стига те да обслужат конкретни властови сценарии. Защото е исторически стародавна, а и публична тайна сериозната и дълготрайна разлъката между морала и политиката, а тя винаги импулсира или по своему облекчава пришествията, а и тъмната, одиозна власт на апатиите.

Колкото по-безнравствена е политиката, толкова по-обетована територия и лесно превземаема крепост е тя за нашествията и господствата на апатиите. В политика, в чиито идеологически визионерства и социални инженерства човекът, вместо да бъде таксуван като висша цел и супериорна ценност, е безскрупулно свеждан до инструментална ценност, пушечно бюлетинно месо и краткотрайно използвана суровина за чужди властови афери и завери, мястото и ролята на апатията, в т.ч. най-вече на политическите и политизираните ѝ модуси, е запазено. Такава политика неизбежно се превръща в инкубатор на пороци и реални трагедии, а те не са ирелевантни на визитите и мракобесните тирании на апатичните етоси. Колкото повече мисията на нравствените добродетели е обречена, толкова по-сигурни са завоеванията и триумфите на моралните пороци. А техните победи са мощен гарант за спешното долитане, а и за мрачното иго на „ратниците“ на апатичния етос. Разпадането на социалните връзки и тъкани между личността и обществото, или държавата в нашето смутно време и разтресено от всевъзможни катаклизми битие неизбежно обуславя пораждането на най-различни – исторически, или всекидневно-екзистенциални – ситуации, които се оказват магнетично привлекателни и уютни за модалностите на апатията, която се чувства удобно и сигурно в такива реалности. Такъв одиозен и дори опасен развой на събитията в жизнените светове на хората е лесно обясним: апологията на индивидуализма в, а и от съвременното постмодерно общество не гарантира само неговите съмнителни и, твърде често, спекулативни и имитативни бонуси, а влече със или след себе си и разнообразни дефицити, минуси, слабости, недостатъци и пороци, които само временно, пък и

частично могат да се прикрият, защото с течение на времето и с промяна на обстоятелствата те неизбежно, а пък и ужасно „лъсват“. А такива одиозни разкрития никога не остават без връзки с и заслуги към апатията.

В днешния живот на хората от различни краища на света, от всички цивилизации и култури, от всякакви типове държави и граждански общества няма жизнени сфери, в които апатията да се ползва със статут на *persona non grata*. Униинето, меланхолията, моментната или хроничната безнадеждност, траурното настроение, почти паническото изживяване и реагиране на обявите за евентуални, скоро предстоящи, започнали, или вече приключващи реформи и радикални преобразувания в публичния и частния живот на хората са тривиална и очевидна реалност. Тази банална и натрапчива действителност не е непристъпна за апатичния патос. Напротив, тя е доста приятен, гостоприемен и удобен хан, в който обичайно отсядат, а пък и искрено желаят да си починат от тежки митарства апатичният патос и етос.

Господстващите в нашата буреносна историческа съвременност постмодерни рефлексии, идеологии, теории и прагматики безпощадно са подкопали всички фундаменти и обнадеждаващи опции на човешката екзистенция. Ако всичко е несигурно, условно, непредвидимо и неизбежноменящо се, няма как пратениците на апатията да не бъдат посрещнати с подобаващи почести и награди. Такова приветстване става за сметка и в ущърб на моралните добродетели, от което обаче се възползват, при това оптимално, нравствените пороци.

Ако добродетелите са потенциална или реална сила (Конт-Спонвиль, 2012а), дали различните видове апатии могат да проявяват искрено и радушно гостоприемство към тях, след като апатията винаги е символ и въплъщение на известно безсилие, а пък и безволие?

Апатията е особен – символен и реален – погребален дом, в който скръбно се оплакват нерадостните и приключилите съдби на напусналите живота добродетели като при тези потискащи церемонии нерядко последната дума се дава на пороците. Но самите траурни церемонии в този мрачен и тъжен храм на човешката душевност не са сходни с тези, които се извършват в реалните домове на покойника в живота. В тях обикновено не се говори толкова много, а и само с ласкави и възхитителни думи за напусналия живота добродетелен мъртвец. Траурните процедури в храма на апатията най-често се занимават

с разбор на причините, или на последиците от човешките грешки или дори фатални провали в публичния и частния живот на подготвени за символно погребение, или изгаряне в крематориумите на забравата и ненужността им субект. А вместо благодарности и признателност, топли думи и похвални слова, апатичното „сбогуване“ често предполага укорителни и обвинителни тиради, жестоки самосъди, изненадващо дръзки, обидни и оскърбителни епитети за загубилия в битките субект, чиито добродетели са се оказали безсилни пред вероломствата на чуждите пороци.

Формирането и развитието, своевременното, а и ефективното използване на моралните добродетели често се оказват солидно превантивно средство, здрава и устойчива преграда пред напорите на апатичните настроения. От тази възможност се тревожат или страхуват политиците, защото нейното реализиране може сериозно да попречи на коварните им замисли, планове и властови сценарии да създават различни предпоставки, условия, обстоятелства и фактори, чрез които да манипулират психиката, съзнанието, поведението и битието на хората, инструментално да провокират конструиране, развитие, а и използване на одиозни ситуации, които обуславят (моментни, или по-дълготрайни) изпадания в апатични настроения, които обаче могат да бъдат изгодно експлоатирани от властниците независимо и въпреки от флагрантния, или от съзнателно и умело завоалирания аморализъм на техните мотиви, намерения, поведенчески тактически маньоври и дори общественоопасни деяния.

Ако апатията разколебава, подрива и унищожава много добродетели, може ли тя да не е целенасочено, меркантилно и ефективно използвана от морално нечистоплътни, безскрупулни, безсърдечни, лишени от нравствена съвест, морална чест и истинско достойнство политици, за които властта, изгодата и печалбата може и трябва да се постигат с всички средства, на всяка цена, без оглед на жертвите, въпреки аморализма и антидемократизма на употребените от тях средства и прийоми, несправедливостите и неравенствата, които те винаги пораждат, или обилно възпроизвеждат. Затова битките срещу апатията винаги се оказват и битки за спасението и триумфа на нравствените добродетели на хората и обществото.

В смутната ни и преломна историческа съвременност е отчетливо забележима тенденцията на ескалираща аморализация, често плътно съпроводжана от мрачната компания на различни модалности на апатично настроение и поведение. Тази тенденция

е обусловена от растящото относително тегло на ролята и значението на моралните слабости, недостатъци и пороци на индивидуално, групово и обществено равнище. Тя разкрива по своему нравствените дефекти било като *причина*, било като *следствие* от действието на различни видове апатични настроения, преживявания и състояния. Освен това моралните пороци могат да бъдат особено, при това значимо *средство* във феноменологията на апатичните ориентации и поведенчески модели. От характера и спецификата им зависят в голяма степен естеството, формите и мащабите на влияния на апатичните нагласи върху други субекти и институции.

Формирането и развитието на морални недостатъци и пороци в нравствения, социалния, гражданския и политическия облик на субекта предопределят в немалка степен и форма характера, динамиката, смисловата и ценностно-нормативната ориентация на мотивацията на апатичния субект и естеството на жизнените му прояви. От тях съществено зависят особеностите на жизнената му позиция, желанията и способностите му да се включва или да избягва ситуации, които могат да обуславят апатични настроения и одиозни реакции.

Колкото повече моралните пороци раждат отчуждение на субекта им от общественозначими каузи и начинания, колкото по-капсулиран в жизнения си свят те го правят, толкова по-големи, а по-опасни са възможностите да го споходят одиозни и тежки апатични сривове.

Развитието на нравствени пороци обуславя много сериозни деформации в моралното познание на околния свят и обитаващите го хора. Политико-апатичните субекти не проявяват толкова голям познавателен интерес към ставащото и случващото се в обкръжаващата ги обществено-историческа и всекидневно-житейска действителност, колкото това обикновено е валидно за хората, имащи нормална психика, но и добре развито нравствено съзнание. Освен това реализмът и достоверността на оценъчните способности и реакции на апатичните субекти са с доста по-занижени, а и по-често силно отклоняващи се от истината показатели в сравнение с тези, които са характерни за хората с нормално развита психика и нравствено съзнание. Затова специфичният морално-когнитивен астигматизъм е доста по-разпространен, а и утежнен при апатичните в политически, социален или нравствен порядък хора, което пък

обуславя, или катализира и повече отклонения, или затруднения в моралната им ориентация – особено в жизнени ситуации, характерни с голяма сложност, а и трудност.

Апатичният и морално порочният човек обикновено гледа на реалностите и нравите в държавата и обществото, на ставащо и случващото се с него, или с други хора през твърде особената, но и астигматична аксиално-прескриптивна оптика. За него светът, отшумялата или пулсиращата в момента история, приливите или отливите в жизнената му съдба са жестоко дамгосани от неговите слабости и недостатъци, които не пропускат шанс, или ситуация да си „покажат рогата“ и да „върнат тъпкано“ на тези, които са реално/въображаемо виновни за неуспехите му. Ако такъв човек не може да се разправи с истинските или с измислените от него виновници за житейските му несполуки, той обикновено търси утеха и спасение в апатични настроения и мрачни, болезнени преживявания, които още повече го капсулират в собствения му свят, правят по-необщителен и по-слаб в срещите и сблъсъците му с други хора и с властови институции, за което моралът не е важен, а често е пренебрежима величина, излишен, опасен и вреден лукс. Представите му за света, логиката и хода на историята, естеството, формите, темповете и мащабите на събитията, процесите и тенденциите, които го заобикалят, и с които той е в някакви връзки и зависимости, обикновено са деформирани, или нереалистични, освен това и редуциращи, дори и стагниращи поведенческите му изяви.

Морално или политически-апатичният субект обикновено се характеризира с доста занижена оценка както на своето, така и на чуждото доверие към държавата и обществото, към възможностите, способностите и начините с общи усилия на гражданството да се постигнат сериозни и позитивни изменения в обществената среда, в духовния климат и отношенията между хората, които да благоприятстват по-бързото и по-мощно ограничение, или отстраняване на редица предпоставки, условия и фактори за „атаките“ и властта на апатията.

Нежеланието или неспособността на морално порочния субект да общува и взаимодейства нормално с други хора, с различни властови институции може да увеличава и усложнява рисковете, които той създава в публичния и частния си живот. Те създават много трудности за нормалното функциониране, или за позитивното изменение, облагородяване и усъвършенстване на битуващата, или дължимата нравствена, а и

социокултурна интимност на общностите, на които той е, или желае да стане реален и пълноценно изявяващ се член.

Моралните пороци често са сериозна пречка за опазването и прогресивното изменение на сплотеността, единодействието и единомислието по жизнено важни проблеми и теми, вълнуващи нормалните и разумни хора в банално-всекидневни, или екстремални ситуации.

Бидейки в моментни или продължителни душевни разриви и колизии със себе си, морално порочният субект е по-опасен и по-вреден за предизвикване на конфликти и раздори между него и другите хора в дадени ситуации. За него е по-трудно да установи и поддържа нормални, безконфликтни отношения с другите след като не може да се помири със себе си, след като е в моментни, или хронични „съдебни процеси“, издаващи тежки присъди за деянията му. Драматизмът и нерядко трагизмът на вътрешните му самосъди може лесно и бързо да се пренесе в общуването и поведенческите му реакции с другите. А това винаги предполага, обуславя или катализира повишаване на емоционалния волтаж в отношенията и взаимодействията с други хора, дори когато те нямат вина или не предполагат как душевните му колизии се отразяват на връзките им. Такива казуси и ситуации с „повишена сложност и трудност“ на опознаване, осмисляне и оценяване често задействат с по-голяма бързина и лекота опасни и вредни процеси на предубедено и предразсъдъчно реагиране, а това винаги допълнително комплицира отношенията между апатичните субекти и другите хора.

Равнодушието, индиферентността, безразличието, безчувствеността, нежеланието и неспособността за истинско, а не имитативно демонстрирано съпричастие и меркантилно съучастие на морално порочния субект в различни общественополезни, хуманистични и истински демократични инициативи, или дейности могат да са както следствие, така и причина на закърняла, или напълно деформирана нравствена съвест, на сериозни увреждания в чувството за дълг, чест и достойнство на субекта. Освен това няма пряка зависимост между слабата нравствена воля и проявленията на моралните пороци в апатичните настроения.

Пълноценната и ефективна морална реализация на човека е органично свързана и зависи от естеството и капацитета на полезно действие на неговата воля. Апатичните моментни настроения или хронични състояния обаче винаги създават много повече

ограничения, изпитания или сериозни деструктивни процеси във волевата сфера, което често избива в засилен интерес към и пристрастие към аморални, порочни модели на поведение.

Морално порочният индивид може да притежава и доста силна воля, която, обаче, да използва най-вече за извършването на безнравствени деяния, някои от които могат и да го вкарват, а други да са последица от (успоредно проявяващи се в него) апатични настроения.

Нравствените слабости, недостатъци и пороци много често се проявяват във вербалното поведение на техния субект, което е одиозно, неприемливо или недопустимо в дадени жизнени ситуации, или за моралните субекти, действащи в тях. А това обстоятелство добре осветява, но и обяснява някои от причините, заради които (политически, морално или граждански) апатичният субект често е по-безотговорен, перфиден, или даже перверзен в своите безнравствени изкази и оценки за други хора. Неслучайно изпадналите в тежки апатични „сеанси“ индивиди са склонни по-често да прибегват към употреба на арогантни, безпардонни, нихилистични и даже цинични вербални аксесоари и репертоари спрямо други лица, считани от тях – основателно, или съвършено безпочвено – за виновници за душевните им страдания, за психическите им колизии и дори за особено тежките им психически сривове.

Моралните пороци на апатичния субект в редица случаи го правят недостатъчно решителен в ситуации, изискващи повече нравствена дързост и смелост. Те ограничават асортимента и ефективността на употребата на нравствени качества, чрез които проблемните ситуации могат да се решат в полза на субекта им. Освен това те могат да провокират или усилват влиянието на разни социални и аморални илюзии, опасни и вредни фобии, които редуцират, или стагнират мотивацията, поведенческата стратегия и тактика на субекта им.

Обладаният от тежки морални пороци субект е далеч по-мнителен, подозрителен към околната среда и другите, особено към непознатите, неприятните и чуждите хора, към които обикновено подхожда с необосновано тежки предубеждения или с опасни предразсъдъци. Съмненията му не само, а и не толкова в качествата на другите хора, колкото и най-вече към собствените му възможности, способности, морални качества или дефекти твърде често обуславят и доста по-тежки вътрешни колизии, а и опасни

нравствено-психични конфликти в интимния му душевен свят, а оттам и в различните му поведенчески изяви в обществото.

Когато безпочвената предубеденост или неоснователната предразсъдъчност на апатичния субект се срещне и конфронтира с резервираността, съмненията, или с предубедеността и предразсъдъчността на ответната страна, на другите хора в рамките на конкретна ситуация, тогава апатичните изживявания могат да са много по-тежки, по-опасни и по-вредни с последиците си за цялостния психически патос, а и нравствен статус на техния субект.

Нравствените слабости и недостатъци обикновено правят техния субект да изглежда в очите и преценките на другите хора като морално доста или съвсем неблагонадежден, а даже и опасен, зловреден с постъпките и влиянието си. Затова те могат да провокират стесняване на периметъра на отношенията му и промяна на естеството на комуникациите му с другите хора. При определени условия и благоприятни обстоятелства, това обуславя по-големи и по-опасни възможности и рискове за апатични пристъпи и неприятни изживявания.

Действието на моралните пороци в жизнения свят и публичните изяви на апатичния субект често предизвиква ненужни, опасни и вредни недоразумения, противоречия и конфликти с различен произход и функционален ефект, които обикновено водят до сериозни и опасно охлаждане, а и отчуждение между субекта им и другите хора, до напълно безсмислени социални, нравствени, политически и др. напрежения, ерозираци връзките между тях.

Морално порочният субект обикновено е доста по-склонен и способен безпочвено, или предубедено да атакува и „развенчава“ символните ореоли и публичните авторитети на емблематични фигури, или на важни институции на държавата и обществото. Разколебан в собствените си качества и в персоналния си авторитет, такъв субект обикновено не оценява достатъчно реалистично, а и по достойнство реалните приноси и заслуги на други хора, или на уталожените в историята и обществената практика традиции и социалните им капитали.

Учените-обществоведи, занимаващи се с многостранно изследване, обяснение и тълкуване на произхода, естеството, съдържанието, начините, формите, мащабите, темповете и последиците от изменения в сферата на нравствените отношения,

регулативните процеси и явления в условията на съвременните постмодерни реалности и нрави, са регистрирали и коментирали специфични промени в ценностно-нормативната сфера на различни социални субекти – индивиди, общности и цели общества. Те са установили и „дешифрирали“ особени взаимоотношения, например, между етиката и естетиката, респ. между нравствените и културните, художествено-творческите елементи и процеси в частния и публичния живот на съвременните хора, общности и общества. Показателни в този ракурс са влиянията на съвременната *масова култура* върху нравствено-етическите представи, ориентации, вкусове и поведенчески модели, в които ролята и значението на моралните добродетели *намаляват* своето относително тегло в мотивацията и реализацията на жизнените проявления на хората. Същевременно, наличието и влиянието на различни нравствени слабости, недостатъци и пороци бележат осезаем ръст на увеличение в публичния и частния живот. Специфичното деформиране или анихилиране на нравствения етос на днешните хора не винаги обуславя и гарантира положителни изменения в жизнения им тонус. В известен смисъл това означава, че съвременните промени в областта на нравствените отношения и процеси на индивидуално, групово и обществено ниво не винаги спомагат за формиране и развитие на истински и ефективно действащ оптимистичен мироглед и психически настрой, а най-често провокират и интензифицират градеж и мултипликация на въздействието на особен морален песимизъм, скептицизъм, nihilизъм или дори цинизъм към случващото се в живота, към ставащото в държавата и общество. А това в много случаи води към ескалация на апатиите, динамично разпространение на депресиите и други психични разстройства, към по-особени типове на морална резигнация в жизнените светове или реакции на съвременните хора. Развитието на специфична нравствена депривация неминуемо, а и обикновено негативно се отразява върху жизнения патос и етос на човешката мотивация и поведенческата реализация в конкретни жизнени ситуации. Затова съществените промени в нравствеността се отразяват най-често доста неблагоприятно върху морално-психичния статус и патос на съвременните хора. Не е чудно, че ръстът на психичните проблеми, колизии и разстройства динамично расте, а такава одиозна тенденция реално видимо не подминава, или не заобикаля апатичните „трансове“.

В такива научни проучвания и анализи е категорично установена, а и многостранно анализирана и интерпретирана своеобразната тенденция на ускорено изместване, или дори на мащабно заместване на моралните от естетическите феномени. Подобно осезаемо намаляване на ролята и значението на морала не означава цялостно обезличаване и елиминиране на регулативната му стойност в нравствените и другите социални отношения на хората. То, обаче, по своему осветява и разкрива някои твърде интересни, динамично-противоречиви и дълбинни процеси в сферата на регулацията на публичния и частния живот на съвременните хора. В този контекст тенденцията към *ескалираща аморализация* в редица ситуации или казуси в жизнения свят на днешните субекти отчетливо илюстрира процеса на естетизация, която често се извършва за сметка на моралните устои и нрави. Но аморализация се провокира и от друга, значима и ескалираща в нашата съвременност, тенденция – тоталната *формализация* и разпространението навсякъде на правно-юридически инструментариуми, които не са синхронизирани, а даже са в конфликт с моралните регулации в публичния и частния живот. Колкото повече изкуствено се завишава и гарантира ролята на правните регулатори, толкова повече съответно се ограничават, или дори унищожават тези на моралните. Това, хвърля известна сянка върху тенденцията на разпространение, респ. и на увеличение на ролята и значението на апатичните настроения, защото непрестанните тревоги, притеснения и страхове на хората да се съобразяват с, или да не нарушават все по-увеличаващите се на брой закони обуславя пораждане и развитие на повече и по-разнородни условия за апатии. Подобна ескалираща нормативна и табуираща преса върху съзнанието и битието на хората кристализира и в увеличаване на апатичните състояния като защитен отговор и особена реакция срещу нормативния „терор“, който обикновено инструментално се създава и провежда по достатъчно легитимен, институционално целенасочено, а и умело канализиран начин.

На пръв поглед изглежда странно и даже парадоксално, но мащабно фаворизираната от постмодерната рефлексивност *поетизация* на човешката екзистенция (на индивидуално, общностно или обществено ниво) сякаш не може да се откъсне от гравитацията, а става заложник на апатичния патос. Тази (натрапчиво и мащабно прокламирана) поетизация се гарантира уж от съхранената автентичност и увеличената автономност в постмодерните реалности. Но историческата и всекидневно-житейската

практика сочат обратна тенденция – вместо да се гарантират и нарастват, автентичността и автономността на съвременния човек реално все повече се ограничават и даже смаляват, превръщат се в явни или невидими, а и неволни заложници на различни фактори, изкуствено създадени и експлоатирани условности в живота, което се отразява на осезаемия растеж на заболяванията от различни видове апатии. Тоест „ножицата“ между визиите и реалностите, обещанията и делата се разтваря.

В натрапчиво обещаващите светли шансове и оптимистични хоризонти за персонално и съблазнително поетизираната екзистенция обаче нерядко доста фрапиращо липсват, или са твърде нищожни, а понякога даже и почти незабележими присъствията и влиянията на нравствените добродетели. На тяхно място, а и за тяхна сметка, обаче, релефно изпъкват всевъзможни – конюнктурно прокламирани, нерядко и съвършено умишлено фаворизирани – социални, професионални или други човешки качества, в които обаче консистенцията на моралните добродетели е обикновено или минимална, или пък е твърде съмнителна.

Почти всички качества, които разнородни и разнолики политици, властници, идеолози, експерти и PR-специалисти шумно, а и настойчиво рекламират (при повнимателно заглеждане и анализиране) се оказват като ампутирани от своите нравствени пълнежи и мисии в рамките на публичния и частния живот на съвременните хора. Затова обилно наливаната вяра в *индивидуализма* сякаш няма общо с моралните си измерения и значения, с огромната и истинската отговорност на субекта, който съзнателно, доброволно волево, последователно и неотклонно трябва да облагородява и обогатява в различни посоки, а и формати своята индивидуалност. Вместо тази – напълно естествена, пък и деонтологично коректна – представа, индивидуализмът обикновено се описва или тълкува най-вече в едностранчивата му одиозна версия, като плътно обвързан с и едва ли не тотално зависим от конюнктурните апологии и „оправдания“ на личното право и персоналната свобода човек да се развива и печели всякакви ресурси и облаги за сметка на други хора, на държавата и на обществото.

Такова е положението и с аксиално-прескриптивния статут на *инициативността* на личността. Тя днес се възприема в неимоверно инструментален вид, а и с прекалено едностранчивата – смислова и функционална – битийност на качество, което сякаш няма каквото и да е отношение към моралните обноси с другите хора. Иде реч за вътрешния

смилов и ценностно-нормативен пълнеж на моралните обноси, а не за външния им израз, формално легитимиран в даден, публично изискван етикет, в който истинското нравствено отношение често е подменено от моралистични имитации. Затова инициативността натрапчиво и видно, или пък дискретно и завоалирано се описва, а и толерира в публичното време-пространство-битие най-вече с онези ѝ референции, които са производни, или обслужващи всемогъщите пазарни стихии и субекти. По тази причина инициативният човек в днешните тотално комодифицирани реалности и нрави изглежда като с принудително, или с напълно доброволно ампутирани морални добродетели, импулсиращи, а и легитимиращи хуманната същност на инициативния човек, която не влиза в челни сблъсъци с обществените интереси или блага, нито пък настъпва болезнено по мазолите интересите на другите хора в дадената ситуация.

Добродетелта на безкористието сякаш е изцяло забравена, понеже държавните институции и политиците, обикновено намиращи се в изборни кампании, си позволяват лукса на публично демонстрирани филантропични актове, които обаче трябва да станат достояние на колкото може по-големи публики, за да могат след тях инструментално и манипулативно да подбудят гражданите да дават глас си за тях, в подкрепа не техните кандидатури и каузи.

Няма как такива замени или прокуждания на моралното дори и от видимо публично изглеждащи нравствени актове да не обуславят зараждането, или пандемичното разпространение на nihilistic и на тежки апатични нагласи към битуващите отношения и нрави, което сериозно и негативно се отразява на обществено-политическите реалности и порядки.

Романтиката и идеализмът във всичките им разнородни измерения и многолики възплъщения в публичния и частния живот на съвременните хора като че ли са напълно изчезнали, а единствените им редки прояви в историчността и всекидневието на хората сякаш обичайно се свързват с битността им на доста редки артефакти, на непривично изглеждащи, а пък и пораждащи странни помисли и чувства експонати от музея на историческата памет.

На мястото на органично присъщите за някогашните поколения ентусиазми и патетични визии за бъдещия живот днес безпрепятствено шестват и безнаказано

царстват минорни, песимистични или цинични визии за предстоящото историческо бъдеще.

Колкото повече се говори и пише за фаталната необходимост и полезност от моралните добродетели, толкова те сякаш повече липсват, или са напълно безсилни да променят в някаква добра посока устремно понесените към бездните реалности, нрави и човешки съдби в един свят, където единствено значение притежават властта, печалбата и изгодата.

Сред такива потискащи исторически пейзажи, в подобна мрачна или даже безнадеждна обществена атмосфера пришествието и господството на апатията изглеждат като напълно закономерни, неизбежни и фатални за човешката орисия. Дори може да се каже, че в някои казуси и ситуации политическата, моралната и социалната апатии на съвременните граждани се оказва донякъде и неочаквано полезна, защото ограничава или даже прекратява някои, циркулиращи в социума, властови безразсъдства, своеволия и волунтаризми, тъй като скъсява, или даже може да лиши от властови мандат някои политически субекти.

На тягостните процеси и потискащите нагласи в днешните постмодерни, или силно повлияните и зависимите от тях общества отдавна и по много оригинален начин обръщаше внимание Зигмунд Бауман. Изумително мащабните, задълбочените, комплексните и прецизните му теоретически анализи на индивидуализиращото се общество (Бауман, 2005), на флуидната ни съвременност (Бауман, 2008), в която животът на хората се разпада все по-ускорено и сякаш безвъзвратно на неимоверно бързо раздалечаващи се фрагменти (Бауман, 2000), на безпрепятствено и безнаказано проникващата, а и придобиваща все по-голяма власт морална слепота (Бауман, 2019а), на особената аморфизация на течното зло в един непредсказуем и потискащ свят, в който сякаш липсват достатъчно сериозни, утешителни и обнадеждаващи визии, или спасителни алтернативи (2019б), мястото и ролята на апатията изглеждат като предварително резервирани, при това и с мандат за доста протяжни времена. Принудителните експулсации или доброволните бягства в мрачните територии на апатията много често се съпровождат от натрапчиви мисли и прекалено болезнени чувства за някакво своеобразно завръщане, или отскачане в съвсем други реалности и светове, в определени – конкретно описани, но и фриволно, или аморфно очертани –

ретротопии (2019в). За някои социални типове обаче дори и това не стига. Те обикновено възприемат, мислят и оценяват живота и съдбата си като одиозни символи и гротескни, даже кошмарни възплъщения на разнообразни фалшиви, или зловредни утопии, на съблазнителни дистопии, или на коварни антиутопии. В такива имагинерни светове, но и пътешествия на човешкия разсъдък нерядко единствената „вярна и дружна компания“ е съставена от апатични, меланхолични, депресивни емоции и състояния, вливащи тъмнина и хладина в душевния тонус на субектите им. Такива психични и морални нагласи ограничават или дори убиват страстта на човека към добродейния, или благодеяния в името и в полза на държавата, а пък и на обществото. Затова няма как ескалацията на политическата и моралната апатия да не се отразява негативно върху публичния ореол, авторитет и функционирането на демокрацията и политиката. Неслучайно иконографиите и тълкуванията на постдемокрацията са белязани от клеймата на апатични, потискащи, тягостни настроения и техните опасни отражения в практиката. В този смисъл, битките за демокрацията, прогреса и хуманизма се оказват неразривно свързани с битките срещу наличието и влиянието на предпоставките, условията, факторите и механизмите за явно или тайно пораждане и развитие на разнотипни и многолики апатични нагласи и състояния в публичния и частния живот на хората.

ЛИТЕРАТУРА

Аристотел. (1993). *Никомахова етика*. С., Гал-Ико.

Бауман, З. (2005). *Индивидуализирано общество*. М., Логос.

Бауман, З. (2008). *Текуща современност*. СПб., Питер.

Бауман, З. (2000). *Живот във фрагменти. Есета за постмодерната нравственост*. С., ЛИК.

Бауман, З., Л. Донскис. (2019а). *Морална слепота: утрата на чувствителност в епохата на текущата современност*. СПб., изд. Ивана Лимбаха.

Бауман, З., Л. Донскис. (2019б). *Текущо зло: живот в свят, в който няма алтернатива*. СПб., изд. Ивана Лимбаха.

Бауман, З. (2019в). *Ретротопии*. М., ВЦИОМ.

Конт-Спонвил, А. (2012а). *Малък трактат за великите добродетели, или Как да се ползваме с философията в ежедневието*. М., Етерна.

Конт-Спонвил, А. (2012б). *Философският речник*. М., Етерна, Палимпсест.